

Кришталь Микола

кандидат педагогічних наук, професор

Академія пожежної безпеки

імені Героїв Чорнобиля, ректор

ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ВИКЛАДАЧІВ СПЕЦІАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН ВНЗ МНС УКРАЇНИ

У статті проаналізовано професійну компетентність викладачів спеціальних дисциплін ВНЗ Міністерства надзвичайних ситуацій України та визначено її зміст. Конкретизовано зміст поняття «компетентність» щодо викладачів спеціальних дисциплін, а також здійснено змістовне розмежування понять «компетенція» і «професійна компетентність».

Ключові слова: професійна компетентність, викладач, спеціальні дисципліни, пожежна безпека.

В статье проанализирована профессиональная компетентность преподавателей специальных дисциплин ВУЗ Министерства чрезвычайных ситуаций Украины и определено ее содержание. Конкретизировано содержание понятия «компетентность» относительно преподавателей специальных дисциплин, а также осуществлено содержательное разграничение понятий «компетенция» и «профессиональная компетентность».

Ключевые слова: профессиональная компетентность, преподаватель, специальные дисциплины, пожарная безопасность.

In this article the author has analyzed the professional competence of the teaching staff of special subjects in the educational institution of the Ministry of Emergencies of Ukraine, their content is determined. The meaning of «competence» for teachers of special subjects is concreted, as well as by semantic distinction between «competence» and «professional competence».

Key words: Professional Competence; of the teaching staff; special subjects.

Основними цілями професійної освіти в державі, які сформульовані в Законах України «Про освіту» та «Про вищу освіту», Національній доктрині розвитку освіти, визначаються творчий розвиток особистості майбутнього

фахівця, формування основних видів його компетентності та забезпечення конкурентоспроможності та мобільності на ринку труда. Такі вимоги з одного боку, зумовлені з традиційними вимогами до випускників системи вищої професійної освіти в державі, а з іншого – з поступовим формуванням сучасного ринку труда, який вимагає конкуренто-спроможного та мобільного фахівця. А професійна діяльність фахівця ВНЗ МНС України висуває до нього важливу додаткову вимогу: це здатність і готовність працювати в надзвичайних умовах екстремальних ситуацій. У зв'язку з цим вони мають бути особистісно, професійно та фахово здатними та готовими до фахової діяльності в закладах та установах МНС України. Набуття цих якостей майбутніми бакалаврами, наприклад, у галузі знань 1702 «Цивільний захист» за напрямом 6.170203 «Пожежна безпека» є основним призначенням викладачів спеціальних дисциплін ВНЗ МНС України. Відповідно, вони мають бути професіоналами свої справи – в сфері пожежної безпеки, справжніми педагогами – особистостями з великої літери, прикладами для наслідування фахової поведінки та діяльності з боку курсантів – у сфері педагогічної діяльності. Узагальнено це можна визначити як їх професійну компетентність, професіоналізм і педагогічну майстерність.

У педагогічній літературі маються найрізноманітніші визначення понять «компетентність» і «професійна компетентність». Наприклад, на думку окремих науковців, є понад 30 визначень поняття «компетентність», які різняться між собою за своєю природою, специфікою розуміння його сутності і змісту [6]. Уже на початку 80-х років ХХ ст. мали місце різні визначення поняття «компетентність». Наприклад, – це інтелектуальна відповідність фахівця тим професійним завданням, розв'язання яких обов'язково передбачено його посадовими функціями; кількість і якість професійних завдань, які передбачені для розв'язання в межах певної посади; один із компонентів особистості фахівця чи сукупності її властивостей, які зумовлюють успіх у розв'язанні основних професійних завдань; система властивостей особистості, яка визначається результатом розв'язання проблемних завдань тощо [12]. Низка цих положень є актуальними й нині, оскільки за їх допомогою і розкривають основний зміст цього поняття. Важливими аспектами розуміння змісту поняття «компетентність» є такі положення: компетентність пов'язується з конкретною посадою та тими професійними функціями, які слід розв'язувати фахівцю; вона розуміється водночас як інтелектуальна відповідність, особистісна властивість, професійно важлива здатність фахівця, які відповідають певній професійній діяльності; зміст компетентності фахівця пов'язаний з певними його професійно важливими якостями. Таким чином, на той час уже були закладені основні

методологічні принципи розуміння природи компетентності будь-якого фахівця.

Водночас проблема професійної компетентності фахівців у педагогічній науці є однією з найпопулярніших і найбільш досліджуваних. Насамперед досліджуються такі її аспекти: визначення основних видів компетентності (І. Зимня, Г. Селевко, Т. Шамова, В. Ягупов та ін.); професійна компетентність як складний багатовимірний феномен фахівця (М. Волошина, Б. Ельконін, А. Михайличенко, С. Шишов та ін.); зміст професійної компетентності (В. Бездухов, А. Маркова, С. Мишина та ін.); формування компетентності у майбутніх фахівців (С. Козак, О. Мармаза, Л. Троєльнікова та ін.); моделювання її формування (В. Введенський, В. Болотов, В. Серіков та ін.); формування управлінської компетентності (Г. Єльнікова, Л. Карамушка, В. Свистун, Т. Сорочан та ін.). Безпосередньо проблему професійної компетентності педагогів досліджують В. В. Баркасі, В. М. Введенський, Т. Добутько, О. Дубасенюк, А. Маркова, Л. Мітіна, Л. Хоружа, Л. Шевчук, О. О. Юртаєва та ін.

Для розуміння змісту поняття «компетентність» необхідно його конкретизація щодо викладачів спеціальних дисциплін і змістовне розмежування понять «компетенція», «компетентність» і «професійна компетентність», що дозволяє, по-перше, визначити методологічне підґрунтя обґрунтування природи та сутності поняття «професійно-педагогічна компетентність викладачів спеціальних дисциплін ВНЗ МНС України»; по-друге, теоретично наповнити конкретним змістом це поняття; по-третє, з'ясувати функції та особливості їх педагогічної діяльності.

Визначення понять «компетентність» і «професійна компетентність» знайшло своє відображення в дослідженнях багатьох науковців. В «Енциклопедії освіти» дається таке визначення: «компетенції – відчужена від суб'єкта, наперед задана соціальна норма (вимога) до освітньої підготовки учня, необхідна для його якісної продуктивної діяльності в певній сфері, тобто соціально закріплений результат. Результатом набуття компетенції є компетентність, яка на відміну від компетенції передбачає особистісну характеристику, ставлення до предмета діяльності. Компетенції можуть бути виведені як реальні вимоги до засвоєння учнями сукупності знань, способів діяльності, досвіду ставлень з певної галузі знань, якостей особистості, яка діє в соціумі» [7, с. 409]. У цьому визначенні суттєвим є наявність безпосереднього зв'язку компетенцій і компетентності, оскільки семантичне походження поняття «компетентність» безпосередньо пов'язано з поняттям «компетенція».

На думку окремих науковців, компетентність – це «категорія оцінна, вона характеризує людину як суб'єкта спеціалізованої діяльності, де розвиток здатностей людини дає їй можливість виконувати кваліфіковану роботу, приймати відповідальні рішення, які приводять до раціонального успішного досягнення поставлених цілей» [15, с. 10]. У цьому визначенні важливими є такі аспекти: компетентність підлягає оцінюванню; це стійка здатність фахівця до спеціалізованої діяльності; вона характеризує особу як суб'єкта цієї діяльності.

Так, аналіз зарубіжної літератури показує, що в моделі «компетентності працівника» наголос ставиться на ту частину спектру якостей, в яку входять самостійність, дисциплінованість, комунікативність, потреба в саморозвиткові. Так, Е. Шорт характеризує кваліфікованого працівника як людину, яка знає основи наук, має відповідні навички та вміння, які необхідні для виконання психомоторних функцій професійних ролей, когнітивної і афективної діяльності, міжособистісного спілкування [22]. При цьому також звертається увага на розвиток здатностей, знань, умінь, мотивів, ставлень, переконань і цінностей, які необхідні для компетентного виконання соціальних ролей і взаємодії із світом [20; 21].

Науковці визначають зміст професійної компетентності, застосовуючи такі основні положення: це сукупність професійних здатностей (Л. Анциферова) [2, с. 70]; це складна система внутрішніх психічних станів і властивостей особистості фахівця, що проявляється в його готовності та здатності до здійснення професійної діяльності (Ю. Варданян) [3, с. 45]; це здатність реалізовувати на певному рівні професійно-посадові функції (І. Клімкович) [8, с. 36]; це здатність до актуального виконання діяльності (М. Чошанов) [19, с. 15] та ін.

До дослідження проблеми професійної компетентності педагога також немає однозначного методологічного підходу, оскільки в педагогічних дослідженнях наводяться різні її визначення [11]. Над її обґрунтуванням щодо педагогів займалися О. Дубасенюк, В. Журавльов, О. Коваленко, А. Маркова, Л. Мітіна, О. Щербаков та ін., які під нею розуміють сукупність певних знань, навичок, умінь, прийомів, способів і методів, здатностей, необхідних педагогові для успішної педагогічної діяльності.

У педагогічній літературі можна виокремити такі основні методологічні підходи до визначення поняття «компетентність педагога»: загальнокультурний (В. Безухов, С. Мишина, О. Правдіна, Н. Конасова, Л. Хоружа та ін.); соціально-психологічний (Ю. Ємельянов, Л. Петровська, С. Макаренко); психолого-педагогічний (І. Зязюн, Н. Кузьміна, А. Маркова,

Л. Мігіна, В. Сластьонін та ін.); психолінгвістичний (О. Леонт'єв, Н. В. Чепелєва); акмеологічний (К. Абульханова-Славська, О. Бодальов, А. Деркач та ін.); компетентнісний (І. Агапов, В. Кальней, С. Шишов та ін.); творчий (Б. Вульфів, В. Харькін, А. Растянников, С. Степанов, Д. Ушаков та ін.); суб'єктний (Е. Огарьов, І. Міщенко та ін.); соціально-когнітивний (Л. Первін, О. Джон, М. Холодна, М. Худякова); професіо-графічний (В. Сластьонін та ін.).

У педагогічній науці проблема компетентності педагога досліджується як: професійна компетентність (Л. Алексєєва, В. Баркасі, В. Введенський, Т. Добутько, О. Дубасенюк, В. Калінін, Л. Макарова, А. Маркова, Л. Хоружа, Л. Шевчук та ін.); педагогічна компетентність (В. Адольф, В. Бездухов, Н. Кузьміна, М. Лук'янова, Т. Шамова, О. Юртаєва та ін.); аутопсихологічна компетентність (Н. Кузьміна, О. Шиян та ін.). У результаті аналізу їх наукових праць можна спостерігати чітку тенденцію – це взаємозв'язок компетентності педагога та результативності його педагогічної підготовки. У цьому аспекті певний інтерес представляють результати досліджень В. Адольфа і М. Чошанова, які розуміють компетентність педагогів як категорію оцінювання їх професійної підготовленості. Водночас їх підходи принципово різняться між собою. На думку В. Адольфа, компетентність – це особистісна якість педагога, яка передбачає високий рівень основних видів підготовленості, а його професійна компетентність ґрунтується на фундаментальній науковій освіті, на емоційно-ціннісному ставленні до педагогічної діяльності, на опануванні педагогічними технологіями, на готовності до творчого розв'язання культурно-освітніх завдань у процесі професійної діяльності тощо [1].

Поняття «компетентність» дає змогу, на думку М. Чошанова, замінити традиційні компоненти результативності професійної підготовки – знання, навички та вміння і взаємозв'язки між ними на інші складові. У зв'язку з цим формування компетентності є, на його думку, реальною метою професійної підготовки. При цьому компетентність сприймається ним як стан адекватного вирішення завдань, який докорінно відрізняється від досконалості. Важливість його підходу полягає в тому, що компетентність педагога безпосередньо пов'язана з рівнем виконання діяльності, а не порівнюється з досягненнями інших. Зміст цього поняття він дає у формулі компетентності, яку складають мобільність знань (здатність постійно оновлювати наявні професійні знання), варіативність методу (здатність застосовувати спеціальні методи відповідно до наявних умов) і критичність думки (здатність обирати найбільш ефективний варіант вирішення професійного завдання на основі критичного аналізу варіантів імовірних рішень) [18, с. 24].

Таким чином, у визначенні науковцями поняття «компетентність» щодо професійної діяльності викладача також немає однозначності. О. Дубасенюк, О. Коваленко та Н. Кузьміна визначають його як професійно-педагогічну компетентність. О. Дубасенюк до її основних компонентів відносить спеціальну, професійну, соціально-психологічну, диференціально-психологічну, аутопсихологічну та методичну види компетентності [5].

Окремі науковці її визначають як психолого-педагогічну компетентність учителя, який є постійним предметом дискусій також українських науковців, які розуміють її як сукупність певних якостей його особистості, яка характеризується високим рівнем професійної підготовленості до педагогічної діяльності та ефективної взаємодії з учнями в навчальному процесі; а також пояснюють як явище, яке поєднує елементи його професійної і загальної культури, педагогічного досвіду, збагаченого знаннями результатів наукових досліджень, помножених на професійно важливі якості, які проявляються в педагогічній позиції та діяльності (В. Козаков і Д. Дзвінчук [4; 10], І. Міщенко [14]).

Проаналізувавши основні підходи до визначення поняття «професійна компетентність педагогів» можна зробити для нашого дослідження такі висновки:

а) творче застосування міждисциплінарного методологічного підходу до його обґрунтування дає можливість системно визначити сучасний зміст поняття «професійна компетентність викладачів спеціальних дисциплін»;

б) зміст професійної компетентності викладачів пов'язується, як правило, з проявом їх професіоналізму та майстерності в педагогічній та професійній діяльності;

в) особливості актуалізації професійної компетентності викладачів безпосередньо зумовлені з їх певними провідними якостями;

г) прояв професійної компетентності викладачів безпосередньо зумовлений сприйняттям ними цілей і цінностей, смислу і змісту, методик і технологій, результатів та особливостей своєї педагогічної діяльності в педагогічній системі ВНЗ МНС України.

Отже, компетентність викладачів спеціальних дисциплін – це складне інтегральне когнітивне, професійне, фахове та суб'єктне утворення, яке формується у процесі їх професійної підготовки у ВНЗ, проявляється, розвивається і вдосконалюється у творчій педагогічній діяльності в ВНЗ МНС України, ефективність якої безпосередньо залежить від сприйняття ним цілей,

цінностей, змісту, результатів та особливостей цієї діяльності.

Таке її визначення дає нам можливість обґрунтувати провідний методологічний підхід – суб'єктно-діяльнісний – до визначення професійної компетентності викладачів спеціальних дисциплін, який враховує різні її аспекти: концептуальний (усвідомлення цілей, цінностей, принципів, змісту і результатів педагогічної діяльності в ВНЗ МНС України); когнітивний (знання теоретичних основ педагогічної діяльності в ВНЗ МНС України); професійний (система МНС України, розуміння професійного, соціального та культурного середовища, в якому відбувається їх педагогічна діяльність); методичний (знання методичних основ педагогічної діяльності та практичне володіння ними, здатність ефективно використовувати у цій діяльності письмові та усні засоби міжособистісної комунікації); фаховий (теорія і методика спеціальної дисципліни, яку він викладає); суб'єктний (інтегративний, оскільки демонструє здатність викладача спеціальних дисциплін адаптуватися в педагогічному середовищі, поєднувати теорію і практику спеціальних дисциплін у процесі реалізації основних функцій педагогічної діяльності). Такий підхід дозволяє нам їх педагогічну компетентність визначити як професійно-педагогічну компетентність, оскільки така назва відображає власне специфіку їх педагогічної діяльності як викладачів спеціальних дисциплін.

Сутність професійно-педагогічної компетентності викладачів спеціальних дисциплін. Аналізуючи різні підходи до визначення поняття «компетентність», ми звернули увагу на той факт, що, констатуємо важливе значення компетентності для професійної діяльності будь-якого фахівця, більшість науковців не розглядають, на жаль, сутність цього поняття. У процесі з'ясування сутності професійно-педагогічної компетентності викладачів спеціальних дисциплін необхідно брати під увагу, на нашу думку, такі методологічні аспекти:

а) їх компетентність безпосередньо пов'язана з педагогічною діяльністю; у зв'язку з цим її зміст має відображати її цілі, зміст, методики, технології, особливості та інші специфічні вимоги до педагогічної діяльності в ВНЗ МНС України;

б) для здійснення цієї діяльності необхідний певний мінімальний рівень сформованих педагогічних знань, навичок, умінь і здатностей, професійно важливих якостей, досвід педагогічної діяльності, що виражається поняттями «підготовленість до педагогічної діяльності», «майстерність педагога», «професіоналізм педагога» тощо;

в) актуалізація педагогічних знань, навичок, умінь, здатностей, професійно важливих якостей, набуття фахового досвіду відбувається на основі практичного інтелекту, педагогічного мислення, педагогічного такту та педагогічної техніки, результативність якої визначається поняттями «педагогічний інтелект», «педагогічне мислення» та «професійно-педагогічна культура»;

г) інтегральною категорією, який поєднує в складну систему основні складові професійно-педагогічної компетентності викладача спеціальних дисциплін, є суб'єктність викладача, який має бути творчим суб'єктом професійної та педагогічної діяльності в ВНЗ МНС України;

д) як викладач спеціальних дисциплін, так і його вихованці служать у системі МНС України, яка висуває специфічні вимоги до професіоналізму фахівців МНС України, їх здатності швидко та оптимально адаптуватися до надзвичайних умов екстремальних ситуацій.

Водночас у процесі обґрунтування сутності цієї компетентності слід враховувати такі несприятливі аспекти: по-перше, більшість викладачів спеціальних дисциплін не мають педагогічної освіти; по-друге, не мають спеціальної педагогічної підготовки в сфері викладання конкретної спеціальної навчальної дисципліни; по-третє, носієм професійної компетентності є особистість викладача спеціальних дисциплін із своїми проблемами, життєвими, особистісними та професійними цінностями, настановами та перспективами, життєвим і фаховим досвідом тощо; по-четверте, прояв компетентності викладача спеціальних дисциплін зумовлений наявністю певних професійно важливих якостей, серед яких інтегральною є поняття «професійна суб'єктність».

Педагогічна діяльність викладачів спеціальних дисциплін складається зі розв'язання певної сукупності навчально-виховних завдань у педагогічному процесі. За сукупністю однорідних завдань в їх педагогічної діяльності можна виокремити конкретні функції. Це дозволяє нам визначити провідну ознаку компетентності суб'єкта педагогічної діяльності – функціональність, тобто здатність викладачів спеціальних дисциплін ефективно здійснювати основні види педагогічної діяльності. Це такі функції:

- основні – виховна, розвивальна, освітня, наукова, методична, організаційно-управлінська, технічна та технологічна;
- інтегральна функція – формувальна, тобто формування майбутнього фахівця МНС України як суб'єкта специфічної діяльності.

Комплексне обґрунтування системного співвідношення провідних функцій педагогів з позицій суб'єктно-діяльнісного підходу передбачає їх

сприйняття як: суб'єктів психічної активності, тобто суб'єктів пізнання та самопізнання; суб'єктів професійної діяльності, тобто як фахівців у системі МНС України; суб'єктів фахового буття, тобто як викладачів спеціальних дисциплін; суб'єктів буття – індивідуальності, професіонала та педагога.

У процесі визначення сутності їх компетентності не слід забувати про те, що її носієм є викладач – суб'єкт педагогічної діяльності. У зв'язку з цим ми вважаємо, що сутність його професійно-педагогічної компетентності слід розкривати в суб'єктному вимірі. Водночас наш підхід до її розуміння як інтегрального прояву його професійної, фахової та педагогічної видів компетентності дає змогу визначити її сутність шляхом з'ясування специфіки взаємозв'язку вимог педагогічної та професійної діяльності до педагога (об'єктивна вимога) та до його професійної суб'єктності як викладача спеціальних дисциплін (суб'єктивна вимога). Причому педагогічна та фахова види його діяльності визначені посадовими компетенціями як викладача спеціальних дисциплін, а професійна суб'єктність демонструє його здатність ефективно займатись педагогічною діяльністю. Таким чином сутність його професійно-педагогічної компетентності визначається у тісному взаємозв'язку об'єктивних (компетенції) і суб'єктивних вимог (індивідуальні можливості як суб'єкта педагогічної діяльності) до його педагогічної діяльності у ВНЗ МНС України.

Наступною проблемою є чітке виокремлення основних компонентів їх компетентності. Наприклад, А. Маркова вважає, що будь-яка компетентність, у тому числі й педагога, складається з таких компонентів: спеціальної (здатність до планування виробничих процесів, вивчення необхідної для роботи літератури, ручні навички тощо); особистісної (здатність планувати свою трудову діяльність та її контролювати й регулювати); індивідуальної (мотивація досягнення, ресурс успіху, прагнення до підвищення якості своєї роботи, упевненість у собі, оптимізм); екстремальної (готовність людини до роботи в умовах, що раптово ускладнюються) [13, с. 67]. О. Коваленко однією з основних характеристик особистості інженера-педагога, педагогічна діяльність якого практично нагадує педагогічну діяльність викладача спеціальних дисциплін, називає професійну компетентність і виокремлює такі її складові: соціальну, технічну, дидактичну, психологічну [9, с. 41–42].

У процесі обґрунтування структури професійно-педагогічної компетентності викладачів спеціальних дисциплін слід брати під увагу структуру професійної компетентності майбутніх фахівців МНС України. Вона, наприклад, у фахівця безпеки життєдіяльності складається, на думку Б. Ткаченка, з таких складових: загальнопрофесійної (володіння базовими

інваріантами, професійними знаннями й уміннями); спеціальної (володіння специфічними для даної професії знаннями й уміннями); технологічної (діяльнісної, що передбачає володіння професійними уміннями); комунікативної (встановлення правильних взаємовідносин); рефлексивної (регулятор особистісних досягнень майбутнього фахівця безпеки життєдіяльності, професійного зростання, вдосконалення майстерності, що проявляється в прагненні до самопізнання (самопостереження, самоаналізу) [17, с. 26–27].

У зв'язку з цим ми обґрунтовуємо структуру педагогічної компетентності викладачів спеціальних дисциплін як творчих суб'єктів педагогічної та фахової діяльності, яких рекомендуємо розглядати у ціннісно-мотиваційному, інтелектуальному, фаховому, праксеологічному та суб'єктному вимірах. Вона складається, на нашу думку, з таких компонентів: ціннісно-мотиваційного; когнітивного; спеціально-предметного; технологічного; методичного; суб'єктного. Таким чином, ми намагаємося показати, з одного боку, єдність особистості викладача спеціальних дисциплін і його педагогічної діяльності, а з іншого – без творчого сполучення цих двох складових немає ефективної його педагогічної діяльності, бо він має бути і майстром педагогічної справи, і майстром, наприклад, пожежної безпеки.

Професійно-педагогічна компетентність викладача спеціальних дисциплін – це, на нашу думку, показник його внутрішньої ціннісно-мотиваційної, інтелектуальної, фахової та практичної роботи, в процесі якої зовнішнє – досвід професійної й педагогічної діяльності, проходячи через провідні професійно важливі та суб'єктні якості та переломлюючись через професійний і педагогічний досвід конкретного викладача, усвідомлюється та освоюється ним, формуючи його педагогічну культуру та неповторний індивідуальний стиль педагогічної діяльності в ВНЗ МНС України.

Розкриття основних складових професійно-педагогічної компетентності викладачів спеціальних дисциплін є перспективним напрямом наших подальших наукових пошуків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адольф В. А. Теоретические основы формирования профессиональной компетентности учителя : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Адольф Владимир Александрович. – М., 1998. – 357 с.
2. Анциферова Л. И. Развитие личности специалиста как субъекта своей профессиональной жизни / Л. И. Анциферова // Психологические исследования проблемы формирования личности профессионала : статьи / под ред. В. А. Бодрова. – Москва : Ин-т психол. АН СССР, 1991. – С. 67–79.
3. Варданын Ю. В. Структура и развитие профессиональной компетентности специалиста с высшим образованием (на материале подготовки педагога и психолога) : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.08 / Варданын Ю. В. – М., 1999. – 256 с.
4. Дзвінчук Д. І. Психологічні основи ефективного управління : [навч. посіб.] / Д. І. Дзвінчук. – К. : НІЧЛАВА, 2000. – 280 с.
5. Дубасенюк О. А. Концептуальна модель професійної виховної діяльності педагога / О. А. Дубасенюк // Проблеми освіти : наук.-метод. зб. – К. : ІСДО, 1995. – Вип. 1. – С. 190–197.
6. Елина И. Е. Компетентность как интегральная характеристика профессиональной деятельности государственных служащих : дис. ... кандидата псих. наук : 19.00.13 / Елина И. Е. – М., 1999. – 190 с.
7. Енциклопедія освіти / [головний ред. В. Г. Кремень]. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
8. Климкович И. Г. Модель специалиста медицинского профиля / И. Г. Климкович. – М. : МЗ СССР ЦОЛИ УВ, 1989. – С. 35–37.
9. Коваленко Е. Э. Методика профессионального обучения : [учеб. для инженеров-педагогов, препод. спецдисцип. системы проф.-тех. и высшего образования] / Е. Э. Коваленко. – Х. : ЧП «Штрих», 2003. – 480 с.
10. Козаков В. А. Психолого-педагогічна підготовка фахівців у непедагогічних університетах: методологія та практика : [монографія] / В. А. Козаков, Д. І. Дзвінчук. – К. : НІЧЛАВА, 2003. – 140 с.
11. Корсак К. В. Про роль учителя в освіті ХХІ ст. / К. В. Корсак // Початкова школа. – 2001. – № 4. – С. 11–16.
12. Кязрст М. Рассмотрение компетентности в психологической концепции совершенствования управления производственной организацией / М. Кязрст // Актуальные проблемы психологии труда : сборник статей / отв. ред. М. Котик. – Тарту : Тартусский гос. ун-т, 1980. – Вып. 529. – С. 45–67.
13. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М. : Знание, 1996. – 308 с.
14. Міщенко І. Б. Дидактичні умови формування психолого-педагогічної компетентності майбутніх викладачів економіки у процесі професійної підготовки : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.04 / Міщенко Ірина Борисівна. – К., 2004. – 398 с.
15. Огарев Е. И. Образование взрослых. Междисциплинарный словарь терминологии / Е. И. Огарев, В. Г. Онушкин. – М. : Институт образования

- взрослых РАО, 1995. – 170 с.
16. Разина Н. А. Модель профессиональной компетентности учителя в соответствии со стандартами образования / Н. А. Разина // Завуч. – 2001. – № 4. – С. 113–126.
 17. Ткаченко Т. В. Формування професійної компетентності майбутніх фахівців безпеки життєдіяльності засобами інформаційно-комунікаційних технологій : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.04 / Т. В. Ткаченко. – Львів, 2009. – 260 с.
 18. Чошанов М. А. Гибкая технология проблемно-модульного обучения : [метод. пособ.] / М. А. Чошанов. – М. : Народное образование, 1996. – 160 с.
 19. Чошанов М. А. «Ноу-хау» проектирования педагогических технологий / М. А. Чошанов // Профессиональное образование. – Казань, 1996. – № 2. – С. 12–19.
 20. Derous E. De C-story : verhelderende verhalen... actuele stromingen en rode draden binnen de competentie literatur (2000) [The C-story : clarifying stories... actual approaches and threads in competence literature (2000)] [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://users.skynet.be/vocap>.
 21. Parry S. B. The quest for competencies : competency studies can help you make HR decision, but the results are only as good as the study. Training, 33, (1996). – P. 48–56.
Short E. C. Gleanings and possibilities / E. C. Short (Ed.) // Competence : inquiries into its meaning and acquisition in educational settings. – Lanham : University Press of America, 1984. – P. 161–180.